

Knjige, izgubljene v tranziciji

Emica Antončič

Vse od stečaja cerkvenega holdinga Zvon dva slovensko kulturno javnost v valovih zalivajo ugibanja o prihodnosti Mladinske knjige Založbe oziroma celotne skupine Mladinska knjiga, polemike in medsebojna obtoževanja akterjev ter pritiski Društva slovenskih pisateljev na ministre za kulturo in vlado. Iz posameznih izjav je mogoče sklepati, da bi država, če bi DSP s svojimi pritiski uspelo, ohranila našo največjo založbo kot državno ali celo ustanovila javni zavod na založniškem področju, kjer jih nikoli ni bilo. To bi bil korak nazaj celo glede na stare čase in tovrstne težnje same po sebi kažejo, kako tranzicija na celotnem področju knjige nikoli ni bila izpeljana, nikoli ni bila oblikovana jasna in celovita politika zanjo. Zato tu trenutno vlada kaos, v katerem se meša staro in novo in kjer vladajo vsakokratni posamični interesi.

Eden najboljših pokazateljev, kdo na knjižnem področju, ki ga prečijo interesi avtorjev, založnikov, knjigotršcev in knjižničarjev, najuspešneje uveljavlja svoje interese, je *Zakon o enotni ceni knjige*. Zakon je bil sprejet predvsem zato, da bi zaščitil zidane knjigarne pred zmeraj večjo konkurenco novih prodajnih mest, na katerih se prodajajo žepne izdaje popularne literature: velikih nakupovalnih centrov, bencinskih črpalk, poštних poslovalnic in tudi spletnih knjigarn. Da se je s tem zaščitilo predvsem knjigarniško mrežo največje založniške skupine, je jasno. Ob skrbeh kulturne politike, da bi to mrežo izgubili, se kar pozablja, kako je v času lastninjenja ta mreža izsiljevala druge založbe z visokimi rabati in dolgimi plačilnimi roki, kako knjige drugih založb težko najdejo mesto v njihovih knjigarnah in se zahtevne knjige, izšle s pomočjo subvencij

Javne agencije za knjigo, prodajajo samo v peščici od njih. Kot da dušebrižniki, ki vpijejo o nacionalnem kulturnem poslanstvu Mladinske knjige, ne opazijo napetosti znotraj skupine med oblikovanjem zahtevnejšega knjižnega programa in izrazito komercialnimi prodajnimi težnjami. Že samo pogled v publikacijo *Dobre zgodbe*, ki je prodajni katalog Mladinske knjige Trgovine, pokaže, da je v njej knjig najmanj, pa še med njimi prevladujejo lahkotno branje in globalne uspešnice. Razen kakšne klasike za otroke tam knjig, ki so jih napisali člani DSP, ne boste našli. Tovrstne notranje napetosti so svojčas spremljale tudi ostale stare založbe, ko so se privatizirale in preoblikovale. Kako so se zgodbe končale, vemo.

Kdo je trenutno najmočnejši igravec, ki se mu kulturna politika uklanja, kažejo izjeme, ki jih predvideva *Zakon o enotni ceni knjige*. To je najprej največja založniško-knjigotrška skupina, saj so iz enotne cene izvzete njene tipične prodajne poti (knjižni klub, prednaročila, knjižne zbirke, sejmi), ni pa med izjemami nove prodajne poti, tj. spletne prodaje, ki manjšim založbam omogoča, da svoje knjige prodajajo končnim kupcem po bistveno nižji ceni, saj lahko iz nje izločijo posredniške rabate. Ravno neposredna spletna prodaja je tista oblika, ki na majhnem trgu, kot je slovenski, omogoča največje znižanje cen knjig, ki so pri nas v povprečju dražje kot na večjih trgih. Ta znižanja so lahko več kot enkrat višja od pričakovanih učinkov ukinitve DDV-ja na knjigo, manjšim založbam pa ta prodajna pot omogoča tudi večjo neodvisnost od prevladujoče knjigarniške mreže največje založbe. A zakon je za nove knjige to onemogočil, je pa omogočil enega največjih absurdov na knjižnem trgu: drugo izjemo – knjižnice kot javne službe. Splošne knjižnice kot eden najpomembnejših igralcev v tej zgodbi, so uveljavile svoj interes. Posledica je, da zdaj založbe novitete prodajajo knjižnicam po nižji ceni, kot jih smejo prodajati posameznikom. Individualni kupec knjige je v primerjavi s knjižnicami, ki tako poceni kupljeno knjigo lahko nešteto krat izposodi, diskriminiran. Zakon je bil sprejet leta 2014, istega leta, ko je za JAK nastala raziskava *Bralna kultura in nakupovanje knjig v RS*, ki je jasno pokazala, da je izposoja knjig na prebivalca pri nas skoraj enkrat višja od prodaje in da se še kar povečuje, prodaja pa pada. Namesto da bi težili k temu, da bi bile knjige za posameznike cenejše, smo jih zanje podražili, pocenili pa za knjižnice. Ena od posledic je, da mladi izobraženci že raje kupujejo cenejše knjige v angleščini.

Kaj je v ozadju? Uveljavitev poceni žepnih knjig in novih prodajnih mest ni ogrožala samo knjigarniške mreže, ampak tudi knjižnično. Knjižnična mreža se je v zadnjem obdobju širila in zaposlovala, medtem ko se je založniško-knjigarniško-papirniška krčila, tako da sta po številu zaposlenih danes že skoraj izenačeni. Najbolj izposojani žanr v slovenskih knjižnicah so ljubezenski romani, kar pomeni, da je zakon ustavil trend, da bi tudi pri nas podobno kot na Zahodu ljudje tovrstno popularno plažo po nizki ceni (za sprotno porabo in podobno kot revije) kupovali na številnih prodajnih mestih ali kot e-knjige, ne pa si jo izposojali v knjižnicah. Posledica takšne normalizacije ne bi bilo samo uspešnejše poslovanje komercialnih založb, ampak tudi bistveno nižja izposoja v knjižnicah, kar pa bi lahko povzročilo odpuščanje knjižničarjev. Zato je mogoče razumeti, da knjižničarji očitajo tistim, ki bi želeli uveljaviti kvalitetne kriterije pri nakupu gradiva, da se zavzemajo za cenzuro. Toda ne gre za cenzuro, saj je slednja utemeljena na ideoloških, ne kvalitetnih kriterijih. Zanimivo je, da so pri nas ravno knjižnice kot javni zavodi tiste, ki se zavzemajo za množičnost trga ne glede na kvalitetne kriterije, s čimer pravzaprav sledijo tipično neoliberalnim trendom v kulturi. Če morajo založbe, ki kandidirajo za javna sredstva pri Javni agenciji za knjigo, izpolnjevati visoke kvalitetne kriterije in tudi ne morejo kandidirati s plažo, pa

se javni interes v kulturi na poti do splošnih knjižnic povsem preoblikuje. To pa je nekaj, kar bi moralo našo kulturno politiko še kako zanimati. Res je, da si knjižničarji prizadevajo za promocijo branja in prepoznavanje kvalitetnih knjig. Takšna akcija je na primer podeljevanje znaka zlata hruška za kvalitetne mladinske knjige, katere namen je, da bi se v poplavi knjig za otroke in mladino izluščilo zrnje od plev. A kaj ko se ta prizadevanja ne odražajo v nakupni politiki splošnih knjižnic. Kot založnica kar nekaj zlatih hrušk vsako leto naštejemo kakšno splošno knjižnico več, ki tako odlikovane knjige ne kupi, ko pa naredim primerjavo na COBISSU, ugotovim da ta ista knjižnica razpolaga z večjim številom izvodov neke določene plaže.

Država zaradi strahu pred izginotjem zidanih knjigarn, ki grozi ob morebitni prodaji Mladinske knjige Trgovine, obremenjuje celotno knjižno področje z zakonom, ki ščiti stari sistem. Namesto tega bi lahko država v dogovoru z mestnimi občinami spodbudila odprtje knjigarn kot kulturnih centrov v središčih slovenskih mest, kjer bi lahko od založb neodvisni knjigarji pod neprofitnimi pogoji in za polovico nižje rabate opravljali javno knjigarniško službo. Takšna knjigarniška mreža bi tudi prispevala k znižanju cen slovenskih knjig.

Večja uganka kot odkriti interese velikih založniško-knjigarniških sistemov in knjižnic na področju knjige, je, zakaj se DSP tako divje zavzema za podržavljenje največje slovenske založbe. Založba Mladinska knjiga skupaj s Cankarjevo založbo namreč že dolgo ni več največji izdajatelj knjig slovenskih pesnikov in pisateljev, ampak so to vlogo prevzele druge, mlajše, nekomercialne in manjše založbe. Mladinska knjiga je tudi še zadnja iz socializma ohranjena založba z žanrsko vseobsegajočim programom. Ali ima ta tip založbe v Sloveniji prihodnost, je vprašljivo, kar kaže tudi relativen neuspeh po tranziciji ustanovljenih založb s podobnim programom, ki so odpirale tudi svoje knjigarne. Po drugi strani se številne manjše specializirane založbe kljub izredno nemilim razmeram še držijo nad vodo. Naj položaj ponazorim z lokalnim primerom. Ko se je privatizirala in usihala Založba Obzorja v Mariboru, se je v kulturni javnosti in lokalnih medijih zgajal velik vik in krik, da bo mesto ostalo brez založbe. Danes tukaj deluje večje število manjših založb, od katerih so vsaj tri z razponom in kvaliteto svojega programa daleč presegle nekdanji pomen Založbe Obzorja. Pa vendar ni opaziti, da bi jim v lokalni kulturni javnosti in medijih kdo to priznaval, medtem ko se o nekdanji založbi še zmeraj piše z nostalgijo.

Pri zavzemanju DSP za Mladinsko knjigo se pogosto omenjajo avtorske pravice domačih avtorjev. Toda ko so propadale novejšje založbe, ki so se pomembno uveljavile z izdajanjem slovenskih avtorjev, ko na primer Mihelač in Nova revija, ni nihče omenjal avtorskih pravic, ki so jih pridobile, kvečjemu kakšen očitek o neizplačanih avtorskih honorarjih je padel. Ko so se v prisilni poravnavi Založbe Obzorja izgubili številni avtorski honorarji, ni nikomur od prizadetih avtorjev prišlo na misel, da bi to problematiziral. Očitno gre za bistveno razliko v dojemanju starih, iz socializma ohranjenih sistemov in novih privatnih založb. Prve so "naše" in nacionalno pomembne, druge so problem njihovih lastnikov.

Tako ostajajo knjige v slovenskem jeziku ujete v navzkrižju različnih interesov in nepreseženih stereotipov, ne da bi se seglo v srž problemov in bi se javni kulturni interes usmeril v knjige same in njihovo cenovno in vsesplošno dostopnost.